
УДК 82. 0(470.621)

ББК 82.3(2=Адыг)

Ч - 17

Чамоков Т. Н.

Доктор филологических наук, профессор кафедры русской филологии Адыгейского государственного университета, e-mail: 16x76@mail.ru

Хачемизова М.Н.

Доктор филологических наук, профессор кафедры адыгейской филологии Адыгейского государственного университета, e-mail: mira1406@mail.ru

Архаический атрибут в системе фантастических образов в адыгском героическом эпосе «Нарты»
(Рецензирована)

Аннотация:

Рассматриваются связи фантастических образов адыгского героического эпоса «Нартхэр» с историко-генетическими реалиями древности, в частности, с архаической атрибутикой древнемеотского периода (VIII—VII вв. до н. э), совпадающего с киммерийской эпохой — временем формирования основного ядра нартского эпоса. В качестве исходного материала взят нартские легенды о борьбе с великанами, о единоборстве Саусэрыкьо с Тотрешем, предания «Нарт Кожеуб», «Нарт Колес» и др. Установлена связь архаической атрибутики нартского эпоса с данными археологии и этнографии, касающимися эпохи бронзы и раннего железного века, отраженной в нартских преданиях и пшинатлях адыгов.

Ключевые слова:

Исторические напластования архаических атрибутов, археология и нартский эпос, этническая атрибуция эпоса, историко-этнографические основы фантастических образов, нартских имен и названий.

Chamokov T. N.

Doctor of Philology, Professor of Russian Philology Department, Adyghe State University, e-mail: 16x76@mail.ru

Khachemizova M. N.

Doctor of Philology, Professor of Adyghean Philology Department, Adyghe State University, e-mail: mira1406@mail.ru

**Archaic attribute in a system of fantastic images
in the Adyghean heroic epos «Nart»**

Abstract:

The paper describes relations of fantastic images of the Adyghean heroic epos «Nartkher» to historical and genetic realities of an antiquity, in particular, to archaic attributes of the Ancient Meot period (the 8th – 7th centuries BC), coinciding with a Cimmerian Era — time of formation of the main core of the Nart epos. The Nart legends about fight against giants, about Sauseryko's single combat with Totresh; and «Nart Kozheub», «Nart Koles»,

---

etc. were taken as an initial material. A link is established between the archaic attributes of the Nart epos and the archeology and ethnography data concerning the Era of Bronze and the early Iron Age, reflected in Nart legends and Adyghean pshinatles.

Keywords:

Historical stratification of archaic attributes, archeology and Nart epos, ethnic attribution of the epos, historical and ethnographic bases of fantastic images and Nart names.

Адыгэ лыхъужь эпосым ыҭорыуатэхэм, ипщыналъэхэм ахэт артефактхэм, цӀэхэм, Ӏэшэ-шьуашэхэм, шы Ӏэмэ-псымэхэм, къэкӀырацӀэхэм ыкӀи нэмыкӀыбэхэм игъэкӀотыгъэу апэ къатегушылагъэр зэльашӀэрэ шӀэныгъэлэжьышхоу ХьадэгъэлӀэ Аскэр ары [1]. Мыщ итхыгъэхэр зэрэдунаеу щызэльашӀэх. Ау щытми, джы къызнэсыгъэми илъэс мин пчъагъэкӀэ узэкӀӀэбэжьымэ къежьэгъэ гушыӀэхэу непи дгъэфедэхэрэм къарыкӀыхэрэр зэряпэсыгъэу тэшӀэх тӀон тӀэкӀыщтӀэп, еплъыкӀэу шыӀэхэр вариантхэу, пэшӀорыгъэшхэу щытых. Ахэмэ научнэ лъапсэ яӀэу уатегушыӀэныр ӀэшӀэхӀэп. ГушыӀэм пае, бзэм ылъачӀэ щыщхэу «адыгэ», «тхьэ», «нарт» зыфиӀохэрэми екӀолӀэкӀэ зэфэшхьафхэр афырӀэу шӀэныгъэлэжьхэм зэхафых, шӀошӀ гъэшӀэгъонхэр къыраӀуалӀэх, ау, зэрэтшӀошӀырэмкӀэ, ахэри шыпкӀапӀэм пэчыжьӀэх. ГушыӀэм пае, гушыӀэу «нартыр» «нэр птыным», нэм епхьылӀэныр шыпкӀэм пэчыжьӀэу тэ къытшӀошӀы. Нахь екӀоу къытшӀошӀы мыщ фэдэ вариантыр: имэхъанэкӀэ «предки» — «тыкъызтекӀыгъэ нымрэ тымрэ» къырагъэкӀэу щытыгъэ гушыӀ пӀон плъэкӀыщт лъэхъаным икӀэӀуакӀэ зэблэхьугъэ хьугъэу.

Мыщ нэмыкӀэу еплъыкӀи шыӀэн ылъэкӀыщт. Темыр Кавказым ижыкӀэ щыпсэуцтыгъэ лъэпкӀхэр илъэс мин пчъагъэкӀэ узэкӀӀэбэжьымэ Индием къыкӀыхи мыщ къэкощыжьагъэхэу зыӀохэрэм яшӀошӀхэм зафэбгъазэмэ, (П. К. Услар, Ф. А. Щербина) гуцэфэ гъэшӀэгъонхэр уагъэшӀы. Ижырэ эпическэ усыгъэу «Ведхэм» зэрэхэтымкӀэ, машӀор апэу цыфхэм къафэзыхыгъэм

зэреджагъэхэр Прамата, мыщ епхыгъэу ылъытэщтыгъ Ф. А. Щербина гушыӀэу Прометей зыфиӀорэри (еплъ ащ итхыльӀэу «История Кубанского казачьего войска. Т. 1.— Екатеринбург, 1910). Адыгэ лъэпкӀыр къызытекӀыгъэр зэгорэм Индием щыпсэуцтыгъэ цыфхэу Темыр Кавказым къэкощыжьыгъагъэхэр арэу плъытэмэ, гушыӀэу «нартри» (еплъ: Прамата — Прометей — Нарт) ахэм къыздахьын альэкӀыщтыгъэу уегуцэфэн плъэкӀыщт. Ащ фэд ижырэ лъэпсэшхо зиӀэ гушыӀэу Тхьэ зыфиӀорэри; икӀэӀуакӀэкӀи имэхъанэкӀи мыщи Индием ицыф лъэпкӀхэм абзэ хэкӀыпӀэ щигъотыгъэу тегуцафэ. «Адыгэ тхьабэ динымрэ тхьацӀэхэмрэ» ышхьӀэу бзэмкӀэ шӀэныгъэлэжьӀэу Бырсыр Батырбый 2006-рэ илъэсым журналэу «Псалъэм» ия 3(6)-рэ къыдэкӀыгъо къыдигъэхьагъ статья гъэшӀэгъон материалыкӀэхэр щыгъэфедэгъэхэу [2: 33 – 37].

Нарт тхьдэхэм, адыгэ пшысэхэм афэдэу, «къэугупшысыгъэ» образэу тызӀплъыхэрэр бэрэ къахэфӀэх. Ахэмэ зэу ащыщых МэзлӀэныкӀор (Лесной человек), испхэр (карликхэр). ГъэшӀэгъоныр, иныжхэри, мэзлӀэныкӀохэри, испхэри цыф лъэпкӀэ зэфэшхьафхэм яфольклор мызэу-мытӀоу къызэрахафэхэрэр ары. ЗэрэхурэмкӀэ, мыхэр шыӀэгъэ шыпкӀэх, зылъэгъугъэхэри макӀӀэп, ау тэ къыднэсыжьыгъэп ахэр. Ӏорыуатэм иамалхэмкӀэ ахэр пшысэ — «къэугупшысыгъэу» тэ къыднэсыжьыгъэх. Нарт эпосым иархаичнэ циклэхэм ахэм яобразхэр къытлӀагъӀэсыжьынхэ альэкӀыгъ. Нартхэр иныжхэм зэратекӀохэрэр ахэтӀлӀагъох архаичнэ циклэхэм ащыщхэу мыщ фэдэ тхьдэхэм: «Саусырыкъо машӀор къызэрихыгъэр», «Ерыгун»,

«Жэмару», «Лъэмгэн — ИныжьюкI», «Нарт Жъэмдыужьыр», «Инымыкью» ыкIи нэмыкIхэр. Лъэхъан чыжъэ дэдэхэм яхьугъэ-шагъэхэр, япкъыгъо зэфэшъ-хьафхэр, яхэбзэ-бзыпхъэхэр нарт эпосым икьежъапIэ лъапсэ фэхьугъэхэу урагъэ-гупшысэ.

Адыгэ пшысэхэм, тхыдэхэм къа-хэфэрэ цыф лъэпкъхэм, псэушъхъ-хэм, пкъыгъохэм нарт къэбархэмрэ ыкIи пщыналъэхэмрэ бэрэ тащылокIэ. Лъэхъ-ан бэдэдэкIэ, илъэс мин пчъагъэкIэ, узэкIэIэбэжъымэ ахэр кызыэрежъагъэхэр ахэм къаушыхъаты. ГушчыIэм пае, нарт Iащэмэз иныжъэу янэ зыхьыгъэм лыхьы-зэ ГъочIэсыр ыпэ къифагъ ыкIи зыдэкIошт лъэныкъор кыригъэлъэгъугъ. Хэта мыщ дэжъым ГъочIэсыр? ЗэрэтшIошIырэмкIэ, ар апэрэ цыфхэу къушъхъэм щыпсэ-уштыгъэхэм ащыщ пIон плъэкIышт. Ахэр мэзым хэсыштыгъэх, гъочIэгъхэм ачIэсыштыгъэх, зэхэтхэу шакIоштыгъэх, шъом ахэшIыкIыгъэ техъохэр ящыгъы-ныгъэх, кIочIэшхо ахэльыгъ.

Джащ фэдэу Iащэмэз зэзээрэ Иныжъыми цыф нэшанэхэр кыхьэфэх, изекIуакIи, изэуакIи цыфым фэд, ау ар мэхъаджэ, ины, кIочIэшху, ыжэ уда-фэмэ зи римыгъалоу уишхышт. Къин мыгъуаекIэ Iащэмэз ащ текIо, еукIы, лъэу кыкIэчъырэр псыхъожъыеу мачъэ... Мы нарт тхыдэм ыкIи нэпэмыкI нарт къэбар-хэм къахэфэрэ Иныжъхэр пшысэ образ-хэу къэугупшысыгъэхэу ары тэ зэкIэми тызэрэплъырэр. Ау нахь куоу тарихъым «зебгъэчъэхмэ» лъэныкъо гъэшIэгъонхэм уаIокIэ. Ахэм зэу ащыщых Иныжъ-хэм яобразхэм щыIэныгъэ лъапсэу яIэн альэкIыштыри. Я XX-рэ лIэшIэгъум дунэе археологием мызэу-мытIоу кыIэIэкIэхьагъэх пкъыгъо гъэшIэгъонхэр. Ахэм зэу ащыщых цыф хъадэ-къупшъхъэхэу Аляскэ, Азие благъэм, Индием, Африкэм къащычIатIыгъэхэр. А къупшъхъэхэр зиегъэ цыфхэр ин дэдагъ-эх: метрих – метрий ахэм ялъэгэгъагъ, ахэр кIочIэшхуагъэх, бэшхыштыгъэх, зыдэIэбаехэкIэ чыг шъхъапэм нэсыщ-

тыгъэх, мыжъосынышхохэр агъэкощыщ-тыгъэх. Археолог-шIэныгъэлэжъхэм зэралыгтэрэмкIэ, а цыф ин дэдэхэм емынэ узэу къяолIагъэм япчъагъэ макIэ ышIыгъагъэх. Къынэужым цыф лъэпкъ цыкIоу дунаим нахьыбэ щыхьугъэхэм ахэр аукIыгъэх. Джар якIодыкIэу цыф инхэр дунаим ехыжъыгъэх. Ар зыхьугъэр илъэс миллионитIум къехьугъэу зыIорэ шIэныгъэлэжъхэр щыIэх.

Я XX-рэ лIэшIэгъум археологи-ем кыIэIэкIэхьэгъэ материалхэм нарт эпосым кыхьэфэрэ пкъыгъохэр, Iэшэ-шъуашэхэр, джэрзым ыкIи гъучIым ахэшIыкIыгъэ артефактыхэр бэ дэдэу къахэфэх; илъэс минипIым къехьукIэ узэкIэIэбэжъымэ Темыр Кавказым щып-сэуштыгъэ цыфхэм агъэфедэштыгъэ пкъыгъох, Iашэх, Iэмэ-псымэх ахэр. Мы-екъопэ Iошъхъашхоу Ошъад, псыхъохэу Шъхъэгуащэ, Лабэ, Фарзэ, Псэкъупсэ, Пщыщэ, Улэ янэпкъхэм апэмычыжъэхэу ащатIыгъэ Iуашъхъэхэм ижъым ижъы-жъым иартефактэу къачIахыгъэхэр зэкI пIоми хъунэу нарт тхыдэхэм къахэфэх. Ащ зэу къеушыхъаты мы чыпIэу, псыхъохэу зигугъу къэтшIыгъэхэм тыкызытекIыгъэ лъэпкъэу «нартхэкIэ» зэджагъэхэр зэ-ращыпсэуштыгъэхэр. Пэтэрэз ятэ ыль ышIэжъызэ Марыкъо зыщиукIыгъэ Басэ губгъор псыхъохэу Уарпырэ Шъхъэгуа-щэрэ азыфагу илъ шъолъырышхор ары. Гумэ Губгъоу эпосым кыхьафэрэр тыгъэ къокIыпIэмкIэ гъэзагъэу шъоф ин дэ-дэу Каспий хышхом еуалIэщтыгъэр ары. Мыщ къегъэлъагъо а чыпIэ ин дэдэу хитIум азыфагу илъыр нартхэм япсэупIэу, ялэжъапIэу, яшэкIуапIэу ыкIи язэуапIэу зэрэщытыгъэр. ГъэшIэгъоныр, нартхэр нэпэмыкI хэгъэгу ихьагъэхэу, щызэуагъэ-хэу, нэмыкI цыф лъэпкъхэр ячIыгу кы-хагъэхъанхэм пылгыгъэхэу тхыдэхэм, пщыналъэхэм кызыэрахэмыфэрэр ары. Ащ къеушыхъаты ячIыгу къаухъумэныр, пым пэуцужыныр анахь пшъэрыль инэу ахэм зэрIагъэр, ащ пае апсэ атыным ренэу зэрэфэхъазырыгъэхэр. Ар ахэтэль-агъо Шэбартынкэо Чынтхэм зэрапэуцу-

жбырэм, зэратеклорэм фэгъэхьыгъэ тхы- дэхэм, пщыналъэхэм. Нарт лыхъужьым игъогу зыфэдэр темыр лъэныкъомкIэ кыикIэу кыыблэмкIэ ишыпэ зэрэгъзагъэр пщыналъэм дэгъоу кыытегъашIэ:

Е-е-ей Шэбартыныкыуа,

Хъагъу-шъогъу бэша!

Тенэ кыырегъуаза,

Гъуазэ кыырыдэкIа,

Пшызэ иикIыгъожьхэр

Шычэпэпс фэмыхъуа!

Мыщ кыытегъашIэ нартхэр чIыгу хъоо-пщао зэрэщыпсэухэрэр: псыхъ- ошхоу Тенэ (Дон) нэпэмыкIхэу мыщ хахъэщтыгъэх Хы МыутIэр (Меот- ское море), Iузэжъур (Азов). Тарихъ- ым кыызэриушыхъатэу мы чIыпIэхэр япсэупIагъэх къэбэртаехэм я XIV- рэ лIэшIэгъум нэс – къэбэртэябзэкIэ къэлогъэ Iузэвым текIыгъэу щыт Азо- выр. Тенэр кыызэратшIэрэм фэдэп Гъуа- зэр – «Гъуазэм кыырыдэкIы» еIо орэ- дым. Ау тыдэ шыIа ар? Сыд чIыпIа ар зэхьылIагъэр? Джы кыызнэсыгъэми ар зыми кыылонэу ышIэрэп. Щэч хэль- эп чIыпIацIэу «Гъуазэр» зэрэщытым: ежъ гущыIэм иэтимологиекIэ укыикIын хъумэ мэхъанэу иIэр шыухэр зыгъ- эгъуазэрэр, гъогур къязгъэльэгъурэ чIыпIэр ары. Iузэжъум ихъэнэ-гъунэу ар кыызшIобгъэшIын плъэкIыщт. Гъуа- зэу (ориентирэу) плытэ хъушт къушъ- хъэ шыгоу чыжъэкIэ къэлыгъори. Ау гущыIэм кыикIырэм ишъыпкъапIэ джыри зыми ышIэрэп. Ащ фэдэ гущыIэу эпо- сым кыыхафэрэр макIэп, ахэр чIыпIацIэх, Iашэх, дунаеу тыкызыуцухъэрэм щыщ пкъыгъох, къэкIыхэрэм ацIэх, къэгъагъ- хэм анэсыжъэу ямэхъанэки якъэIуакIэки кыызэтенагъэхэу пэсэрэ гущыIэу эпосым хэтыр нахъыб пIоми ухэукъоштэп: ахэм ащыщых Тен (Дон), Iузэжъу (Азов), Ин- дыль (Волга), Хы МыутIэ (Меотское море), Одышь (Эльбрус), ТемэныкI (Та- мань) ыкIи ащ нэпэмыкIхэри. Къушъ- хъэхэм, псыхъохэм, шъофхэм, нарт лыхъужьхэм, шыхэм цIэу афаусхэрэм магие мэхъанэ нартхэм ратыщтыгъэ. Ар

тэ тилыхъужь эпос имызакъоу тюркхэм яэпоси, дунэе эпосми изынэшанэу щыт; ащ ехьылIагъэу Закирова И. Г. статья шIагъо Адыгэ университетым и журналэу «ШIэныгъэгъуазэм» бэмышIэу кыыдигъэ- хъагъ [4: 16 – 19].

Нарт эпосым иархаичнэ циклэхэм ащыщых тхыдэхэу «Iошъхытф» («Пя- тикурганье»), «Чэмдэжъ Iуашъхъ», «Ко- лэсыжъ Iуашъхъ» зыфиIохэрэр. 1983-рэ илъэсым «Сборник трудов по археологии Адыгеи» зыфиIорэм Аульэ Пщымафэ тхыдэжъэу «Iошъхытф» кыыдигъэхъэгъ- агъ. Ащ кыызэриIорэмкIэ, нарт зэшитфэу Ошъад, Арым, Чэмдэжъ, Джэджэуш- хо ыкIи Колэсыжъ нахъ дахэ къэмыхъ- угъэу, агъашIоу зы шыпхъу яIагъ Сусар ыцIэу. Нарт батырэу Къожэубэ пшъашъ- эр зельэгъум, зэшхэр дэмысхэу тыригъа- фи, рихъыжъагъ. Зэшхэм ар кыызашIэм лъежъагъэх, ау адрэр къао хъу къэс зы кыыукIызэ, тфыри ыгъэфэхыгъ. Ау ауж кыыукIыгъэ Чэмдэжъ ищэ тефагъэти, Пшызэ зэпырыкIыгъахэу шым къэфэхыгъ. ЗэкIэ мыхэр зыщагъэIылыжъыгъэхэм Iошъхъашхохэр ащызэтыратэкъу- агъэх. Сэ сыкыызщыхъугъэ чы- лэу Къэбыхъаблэ дэсыгъэ лIыжъхэм кыызэраIуатэщтыгъэмкIэ, Чэмыдэжъ Iуашъхъэу зычIалъхъагъэр кыычъыхъэзэ иш тIокIэшхо хъураеу диутыгъэу ары. Джы кыызнэсыгъэми Iуашъхъэри хъу- раеу дэтIыкIыгъэри Улэ Iушъо Iутых. IорыIуатэм текIэу ахэр ПытэпIэшхоу (Ци- тадель) ижъым ашIыгъагъэхэу ары наукэм зэрэщалъытэрэр. Мы зигугъу къэсшIыгъэ Iуашъхъэхэм, чIыпIэхэм яхьылIагъэу ма- териалыбэ ыугъоигъэу щытыгъ бзэмкIэ шIэныгъэлэжъэу Мэрэтыкъо Къасимэ. 1994-рэ илъэсым ащ кыыхиутыгъагъ ста- тья хьалэмэт мыр ышъхъэу: «О нартской топонимии» [3: 139 – 142].

БлэкIыгъэ лIэшIэгъум ия 80-рэ илъ- эсхэм Улапэрэ Къэбыхъаблэрэ апэмы- чыжъэу щыт Iуашъхъэхэу археологхэм атIыгъэхэм дунаим щызэлыашIэ хъугъэ артефактэу къачIахыгъэр бэдэд. Ахэр сэ сшъхъакIэ слъэгъугъэх, нэр пIэпахэу зэрэ-

дахэхэр джыри сынэгу кIэт. Ащ кIахэзгъэ-шымэ сшIоигъу шы Iэмэ-псымэхэу джэр-зым хэшIыкIыгъэхэу лъэрыгъхэр, шыжэ дальхьэхэр, одыджынхэр. ЗэльашIэрэ адыгэ археологэу ЛэупэкIэ Нурбий мырэуштэу етхы: «ЛъэхъанымкIэ анахьыжъэу (тиэрэ ыпэкIэ я VII-рэ лIэшIэгъу кыхиубытэу) Темыр Кавказым кыщагъотыгъэ джэрз одыджыныр Мыекъопэ Iэгъо-благъом ия 33-рэ Юшхьашхоу ТыгъэкъокIыпI зыфалорэр ары. Одыджыныр шым ысэку хэшIагъэу зэрэщытыгъэр ищылъыкIэкIэ къэошIэ» [5: 158].

«Нарт Саусырыкьорэ Албэчыкьо Тутарыщрэ зэрэзэуагъэхэр» зыфилорэ пщынальгэм хэт шы Тхьожъые мыгущыIэхэр Сэтэнае кыреIох:

– *НэпI шъиихэри Лъэпшъ сфегъэшI,*
Ахэри скIэ-сэкумэ къахашI,

Саусырыкьуи
кызысымыхьыжъыкIэ

Сыдэщыри хьмэ сягъэшх, – ылуи
Тхьожъыер къэгубжи

Сэтэнаер кIыеу кырифыгъ.

– Колокольчиков восемьсот Тлепшу
закажи,

Их к хвосту и гриве привяжи,

Если Саусырыко я не принесу,
Выведи и отдай собакам на съедение, – сказал

Тхожей, рассердившись,
Сэтэнай с криком прогнал.

(Подстрочный перевод)

Кызыхэтхыгъэр тхылъэу «Адыгэ пшысэхэмрэ тхыдэжхэмрэ», Мыекъуапэ, 1855, н. 17.

ЯтIонэрэм мафэм Саусырыкьо пIальгэу зэдашIыгъэм тэфэу Хьарам Iуашхьэм къекIуалIэ: мафэм пщэгъошхо чIылгэм кышхьарыуцауагъэу Тхьожъыем пышIэгъэ одыджыныбэмэ амакэ кыгъащти Тотрэщым иш зыкIэбгъульым батырыр къефэхыгъ, Саусырыкьо арыгъэфеди, сэшхомкIэ еуи пным ышхьэ шуихыгъ. Одыджынхэм яшIуагъэкIэ джащ фэдэ хьоршэрыгъэ кыхафи Саусырыкьо Тотрэщ текIуагъэу къеIо мы пщынальгэм. Тхьожъыеми игущыIэ ыгъэшъыпкъэжыгъ — Саусырыкьо псаоу янэу Сэтэнаем кыфихьыжъыгъ. Тхьожъыер опсэуфэ Саусырыкьо утекIонэу зэрэщымытыгъэр нарт ордэхэр къэзыIощтыгъэхэм ренэу кыхагъэщыщтыгъ.

Примечания:

1. Гадагатль А.М. Героический эпос «Нарты» адыгских (черкесских) народов. Краснодар: Краснодар. кн. изд-во, 1987. 408 с.
2. Там же.
3. Берсиров Б.М. Происхождение названий адыгских божеств // Псаль (Слово). Майкоп, 2006. № 3 (6). С. 33-37.
4. Меретуков К.Х. О нартской ономастике в адыгейской топонимии // Нартский эпос и кавказское языкознание: материалы VI Междунар. Майкопского коллоквиума Европейского общества кавказологов. Майкоп, 1994. С. 139-142.
5. Закирова И.Г. Мотив «написанной» судьбы в тюркском фольклоре // Вестник Адыгейского государственного университета. Сер. Филология и искусствоведение. Майкоп, 2010. Вып. 4 (70). С. 16-19.
6. Ловпаче Н.Х. Нартский эпос адыгов и археология // Нартский эпос и Кавказское языкознание... – Майкоп, 1994.

References:

1. Gadagatl A.M. A heroic epos «The Narts» of the Adyghe (Circassian) people. Krasnodar: Krasnodar publishing house, 1987. 408 pp.

-
2. Ibidem.
  3. Bersirov B.M. The origin of names of the Adyghe deities // *Psal (A Word)*. Maikop, 2006. No. 3 (6). P. 33-37.
  4. Meretukov K.Kh. On the Narts' onomastics in the Adyghe toponymy // *The Narts' epos and the Caucasian linguistics: materials of the VI International Maikop colloquium of the European society of the scientists studying the Caucasus*. Maikop, 1994. P. 139-142.
  5. Zakirova I.G. The motif of the «written» destiny in Turkic folklore // *The Bulletin of the Adyghe State University. Series Philology and the Arts*. Maikop, 2010. Issue 4 (70). P. 16-19.
  6. Lovpache N.Kh. The Narts' epos and the Adyghe archeology // *The Narts' epos and the Caucasian linguistics ...* – Maikop, 1994.